

O Summa a *Summei contra gentiles* – Cartea I

Cristian BĂLĂNEAN¹

Motto:

„De fapt, [realitatea] sa invizibilă sau puterea sa veșnică și dumnezeirea lui pot fi cunoscute cu mintea de la creația lumii în făpturile lui”. (Rom 1,20)

ABSTRACT • The article offers a comprehensive overview of one of Aquinas’s most important works, with a predominantly philosophical character: *Summa contra Gentiles*. After a brief examination of Thomistic natural theology in the light of contemporary thought, assessing its ongoing relevance, the article exposes the biographical context in which the work was conceived and written, outlines its purpose and guiding methodological principles, also offering a tripartite thematic structure.

KEYWORDS • natural reason, sensible things, existence, God, knowledge, demonstration.

Importanța Summei contra Gentiles în teologia catolică contemporană

Recursul teologiei catolice contemporane la operele sf. Toma rămâne un exercițiu și un efort de gândire obligatoriu, dată fiind încorporarea și difuzia ideilor și concepțiilor sale în întregul *corpus* doctrinar al Bisericii Catolice. Mai mult, dacă luăm ca reper remarcă papei Ioan Paul al II-lea din *Fides et ratio* (1998)² – credința însăși „este într-un anumit fel *exercițiul gândirii*, deoarece rațiunea omului nu se nimicește, nici nu se degradează dându-și asentimentul la conținuturile credinței” (43) –, valoarea teologiei tomiste se evidențiază cu

¹ Preot greco-catolic, doctor în teologie fundamentală al Universității din București, membru al S.I.T.A. – Secția Română. E-mail: balaneancrstn@yahoo.com

² Ioan Paul al II-lea, *Fides et Ratio*. Scrisoare enciclică cu privire la raporturile dintre credință și rațiune, trad. Pr. Wilhelm Dancă, Editura Presa Bună, Iași 1999.

mai multă claritate, tocmai pentru că majoritatea acestor conținuturi doctrinare au fost magistral redate și substanțializate chiar de către sf. Toma. Parafrazându-l pe Whitehead,³ s-ar putea afirma – fără teama de a greși – că teologia dogmatică catolică e formată dintr-o serie nesfârșită de note de subsol la sf. Toma de Aquino.

Apoi, în contextul occidental actual marcat de multiculturalism, pluralism religios, secularizare și globalizare, *teologia naturală* dezvoltată de sf. Toma – în special în *Summa contra Gentiles* – rămâne, în continuare, principala platformă de dialog a teologiei catolice cu celelalte religii (naturale), precum și principala sursă de conexiuni conceptuale cu filosofia și cu știința. În legătură cu aceasta din urmă, dacă luăm în considerare specificul *metodei științifice*, bazată pe saltul epistemologic de la *particular* la *universal*, ajungem la același principiu metodologic, de sorginte aristotelică, ca cel folosit de sf. Toma în elaborarea *Sumei contra Gentiles*: cunoașterea *existenței* lui Dumnezeu plecând de la „urmele” lăsate de El în realitatea sensibilă a Creației.

Folosindu-se, din plin, de această *teologie naturală*, Biserica Catolică a recunoscut oficial, în Constituția *Dei Verbum*, valoarea gnoseologică a Revelației naturale, pe baza căreia pot fi validate *parțial* conținuturile doctrinare ale multor religii – „Dumnezeu, care creează și ține toate prin Cuvântul Său (cf. *In* 1,3), oferă oamenilor, *în lumea creată*, o mărturie permanentă despre Sine (cf. *Rom* 1,19-20)” (*DV*, 3) –, iar în alte documente magisteriale au fost nuanțate raporturile cunoașterii teologice cu celelalte „*chipuri ale adevărului*” (*Fides et Ratio*, 28), subliniindu-se ideea tomistă din *Summa contra Gentiles* I, 7, 1: „*acel adevăr pe care rațiunea umană este înzestrată în mod natural să-l cunoască nu poate fi opus adevărului credinței creștine*”⁴.

Rațiunea face parte din *praeambula fidei*,

„conducând omul *prin lumina ei* (n.n.) către un Dumnezeu care, din iubirea și generozitatea Sa infinită, a creat omul pentru a-l ridica să participe la viața Lui divină”, astfel că „*nimic din ceea ce a fost demonstrat filosofic nu ar putea vreodată să contrazică sau să fie contrazis de învățătura insuflată omului prin Revelația creștină*”⁵.

³ Cf. A. N. Whitehead, *Process and Reality: An Essay in Cosmology*. Ed. D. R. Griffin, D. W. Sherburne, The Free Press, New York 1978, 39: “The safest general characterization of the European philosophical tradition is that it consists of a series of footnotes to Plato”.

⁴ „Haec tamen quae ratio naturaliter indita habet, huic veritati contraria esse non possunt”. *Contra Gentiles*, lib. 1 cap. 7 n. 1.

⁵ A.C. Pegis, “General Introduction”, în: Saint Thomas Aquinas, *On the Truth of the Catholic Faith. Summa contra Gentiles*, Book One: God, translated by A.C. Pegis, Image Books, New York 1955, 15-44, aici 22-23.

Într-o altă ordine de idei, înainte de a realiza efectiv un act de credință și, implicit, de a adera la un anumit conținut fideist, este necesar să cunoaștem anumite adevăruri prin intermediul rațiunii naturale, a cărei capacitate structural-funcțională înnăscută ne poate ajuta să facem saltul gnoseologic de la cunoașterea „făpturilor lui” la cunoașterea „[realității] sale invizibile” (Rom 1,20). Iar „principiile pe care rațiunea umană le cunoaște în mod natural este imposibil să fie opuse adevărului credinței”, deoarece „Dumnezeu este autorul naturii noastre, [iar] aceste principii sunt, de asemenea, conținute de Înțelepciunea divină”⁶.

Contextul biografic al elaborării și data ei (probabilă)

În general, în studiile tomiste este larg acceptat că *Summa contra Gentiles* a fost elaborată între anii 1259-1264, după finalizarea primei perioade de ședere a sfântului Toma la Paris (1256-1259), unde, după ce a obținut gradul de Magistru (*Master*) în teologie în primăvara anului 1256, a predat teologia la celebra Universitate, devenită „școala școlilor”, „cuptorul în care se coace pâinea intelectuală a lumii latine”⁷ – după spusele papei Alexandru al IV-lea. Timp de trei ani, „principală sarcină academică a lui Toma a fost să țină cursuri despre textul Bibliei”, iar ceea ce ni s-a păstrat din aceste comentarii „a supraviețuit în două forme: *reportatio*, sau notițele luate de studenți la prelegere, și *ordinatio*, ori textul scris sau dictat de conferențiarul însuși”⁸.

Reîntors în Italia, a predat doi ani la Universitatea din Napoli, iar din 1261 până în 1265 s-a stabilit la Orvieto, unde a ținut prelegeri Curiei Papale, deoarece în acea vreme noul papă Urban al IV-lea nu se stabilise încă la Roma. Aici l-a întâlnit pe colegul său dominican, William de Moerbeke, care „era angajat într-o lungă și faimoasă traducere a operelor lui Aristotel din manuscrisele păstrate în limba greacă”⁹, pe care sf. Toma le-a folosit, mai apoi, în scrierile sale, îndeosebi în comentariile la operele Stagiritului; totuși, „acest lucru nu l-a împiedicat să citeze în continuare traduceri mai vechi, pe care probabil le avea în memorie”¹⁰. Cum spunea Anton Pegis, aceste comentarii erau desinate să

⁶ „Impossibile est illis principiis quae ratio naturaliter cognoscit, praedictam veritatem fidei contrariam esse”; „cum ipse Deus sit nostrae auctor naturae. Haec ergo principia etiam divina sapientia continet”. *Contra Gentiles*, lib. 1 cap. 7 n. 2, 3.

⁷ Cf. M. D. Chenu, *Toma d'Aquino*, trad. E. I. Burlacu, Univers Enciclopedic, București 1998, 23.

⁸ A. Kenny, *Toma d'Aquino*, trad. M.C. Udma, Humanitas, București 2006, 15-16.

⁹ Cf. A.C. Pegis, “General Introduction”, *art. cit.*, 15.

¹⁰ Cf. A. Oliva, „Introducere la *Summa Theologica*”, în: Toma din Aquino, *Summa Theologica*, I, trad. Al. Baumgarten (ed.), Polirom, Iași 2009, 9-33, 13.

devină „o contribuție constructivă la emergența unui aristotelism creștin durabil”, în condițiile în care – la Universitatea din Paris, dar și în alte locuri – „un Aristotel arabizat a fost asmuțit împotriva creștinismului”¹¹. Practic, prin pătrunderea ideilor lui Aristotel în cercurile intelectuale europene, pe filiera filosofiei islamice, s-a ajuns și la difuzarea „unei viziuni științifice a universului, în afara imageriei religioase a Bibliei”¹², care l-a determinat pe sf. Toma să înceapă un proces de „europenizare” a gândirii metafizice aristotelice, legat inextricabil de prezervarea tiparelor conceptuale ale teologiei creștine.

Într-un articol publicat de iezuitul Thomas Murphy în *Heythrop Journal*, în 1969 – „The Date and Purpose of the *Contra Gentiles*”¹³ –, s-a propus ca dată alternativă de elaborare a *Summa contra Gentiles*, pe baza coroborării unor surse istorice externe, contemporane sau imediat ulterioare morții sf. Toma, cu diferite elemente interne din lucrările tomiste, perioada celei de-a doua șederi a *Doctorului Angelic* la Paris (1268-1272)¹⁴. E.g., Bernard Gui, unul dintre cei mai vechi biografi ai sf. Toma, a plasat (cel mai târziu) redactarea *Summei contra Gentiles* în ultima parte a vieții acestuia, respectiv în perioada în care acesta s-a reîntors de la Paris la Napoli (1272-1273).

În lucrarea *Speculum*, același Bernard Gui relatează un episod simpatic¹⁵ din viața lui Toma, despre un cardinal-legat papal, care a sosit la Napoli, unde, în urma discuțiilor cu arhiepiscopul de Capua, l-a rugat pe acesta să-i faciliteze o întâlnire cu marele teolog. Sf. Toma, deși a coborât la timp din chilia sa, era atât de cufundat în gânduri, încât nici nu a conștientizat prezența legatului. Brusc, un zâmbet i-a luminat chipul și a spus: „Ah, acum am înțeles!”. Arhiepiscopul, după ce i-a explicat cardinalului nedumerit că sf. Toma a fost adesea absent ca în acest moment, l-a tras de haină, spunându-i: „Magistre, trezește-te, este aici cardinalul-legat, care a venit să te vadă!”. Apoi, sf. Toma s-a dezmeticit și, văzându-se între doi prelați, a făcut o plecăciune reverențioasă în fața cardinalului, cerându-și scuze: „Vă rog să mă iertați, domnia voastră: am crezut că sunt în chilia mea și mi-a venit o idee minunată pentru lucrarea pe care eu o scriu chiar acum. Ideea mi-a plăcut atât de mult, încât pur și simplu m-a fermecat”. Bernard Gui a scris în *Speculum* că lucrarea respectivă a fost *Summa contra Gentiles*; în

¹¹ A.C. Pegis, “General Introduction”, *art. cit.*, 15-16.

¹² Cf. M.D. Chenu, *Toma d'Aquino*, *op. cit.*, 73.

¹³ T. Murphy, “The Date and Purpose of the *Contra Gentiles*”, *Heythrop Journal* 4 (1969) 415.

¹⁴ Între 1265-1268, sf. Toma s-a stabilit la Roma, iar între 1272-1273, la Napoli; a decedat la 7 martie 1274 la Fossanova, lângă Roma, aflându-se în drum spre Lyon.

¹⁵ Cf. T. Murphy, “The Date”, *art. cit.*, 408.

acord cu acesta, „sf. Toma nu a finalizat *Contra Gentiles* până la ultima lui ședere la Napoli spre sfârșitul vieții sale”¹⁶.

În esență, dacă majoritatea specialiștilor au apreciat că data de început a scrierii poate fi fixată în 1259, pe baza manuscrisului autograf, cea de încheiere nu este sigură¹⁷, chiar dacă sf. Toma a făcut referire la *Summa contra Gentiles* în *De rationibus fidei*, în *Compendium Theologiae* și în Comentariul la *De anima* – cărți care datează din perioada imediat următoare anului 1265. Într-o altă ordine de idei, deoarece în aceste scrieri nu sunt citate părți din ultimele cărți ale Aquinatului, nu se poate afirma cu certitudine că în anul 1265 *Contra Gentiles* era deja terminată. Jean-Pierre Torrell, în renumita sa biografie tomistă – *Saint Thomas Aquinas*, Vol. I –, consideră că lucrarea a fost terminată înainte de plecarea sa la Roma, citându-l în acest sens și pe părintele A. Gauthier:

„ar fi permis să presupunem că sf. Toma și-a terminat *Summa contra Gentiles* înainte de plecarea sa la Roma în septembrie 1265; Cartea a IV-a, prin urmare, a fost compusă, fără dubiu, în 1264-1265”¹⁸.

Cu toate acestea, Torrell nu exclude posibilitatea unor corectări și adăugiri ulterioare plecării sf. Toma la Roma, deoarece majoritatea capitolelor din manuscrisele olografe care au ajuns la noi (în jur de o treime din lucrare), potrivit lui P.-M. Gils, „au suferit cel puțin o revizuire; în multe cazuri, ele reflectă două, trei sau chiar patru revizuri, luând în considerare și revizuirea finală.”¹⁹. Nu în ultimul rând,

„manuscrisele sfântului Toma constituie o binecuvântare pentru cei care le studiază, pentru că secole întregi scrisul său de mână a fost proverbial din cauza ilizibilității, arătând a ceva între stenografie și scris cifrat”²⁰.

¹⁶ *Idem*.

¹⁷ Toma de Aquino, *Summa contra gentiles. Preludii*, Ediție bilingvă, trad. E.N. Bucur, S.-C. Man, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2019, 6.

¹⁸ R.A. Gauthier, “Introduction historique”, în: Thomas d’Aquin, *Somme contre les Gentils*, Lethielleux, Paris 1951, 7-123, cap. II. Cf. J.P. Torrell, *Saint Thomas Aquinas* (2 vol.), translated by R. Royal, The Catholic University of America Press, Washington, D.C., 2005², 104.

¹⁹ P.-M. Gils, “S. Thomas écrivain”. Appendix to vol. 50 of the Leonine edition, 175-209, 204, 207. Cf. J.P. Torrell, *Saint Thomas*, op. cit., 101.

²⁰ A. Kenny, *Toma d’Aquino*, op. cit., 16.

Scopul, principiile metodologice și structura tematică tripartită

În privința scopului principal al lucrării, deși se vehiculează scopul *misionar* – convertirea evreilor și musulmanilor din Spania, *Summa* fiind scrisă la recomandarea fostului superior al Ordinului Dominican (1238-1240), Raimund din Penyafort, ca un manual pentru tinerii dominicani – sau cel *anti-averroist*, A. Gauthier a reorientat atenția cercetătorilor spre propriile cuvinte ale Sf. Toma din *Summa contra Gentiles* (I, 2,2): „Ne propunem să arătăm, atât cât ne este cu putință, *adevărul pe care îl mărturisește credința catolică* și să înlăturăm erorile care i se împotrivesc.”²¹

În acest sens, în ceea ce-i privește pe evrei sau pe creștinii căzuți în erezie, ale căror idei le sunt criticate în egală măsură în *Summa*, sf. Toma face apel la Biblie, renunțând la exclusivismul argumentelor de natură metafizică, rezervate, într-adevăr, pentru musulmani, dar și pentru unii filosofi antici.

Prin urmare, în privința celor dintâi, lucrarea se situează în planul al treilea al apologeticii clasice: o *demonstratio catholica* ce urmărește „apărarea unor credințe creștine de criticism ori de un potențial criticism”²². Acest aspect rezultă foarte clar din titlul pe care manuscrisele l-au purtat la sfârșitul lucrării: *Explicit tractatus De fide catholica contra gentiles a frate Thoma de Aquino editus*, motiv pentru care nici Petrus Marsilius „nu a specificat că *SCG* a fost scrisă ca un tratat împotriva musulmanilor, acesta vorbind numai despre «păgâni» și «necredincioși» (*infidelium*)”²³.

Este important de subliniat, sub aspectul naturii *preponderent* filosofice a textului, faptul că un alt titlu folosit în edițiile din secolul al XIX-lea a fost *Summa philosophica*, cea mai veche ediție care poartă acest nume aflându-se la Napoli și datând din 1846²⁴. Așadar, și din această perspectivă, ipoteza intențiilor auctoriale pur misionare ale lucrării nu se fac remarcate. Așa cum în mod just a sesizat Torrell, „*Contra gentiles* depășește cu mult orice scop misionar direct – chiar dacă acest lucru este înțeles în sensul misiunilor interne împotriva *averroistilor*”²⁵, a căror prezență se făcea resimțită și în mediul universitar parizian. Mai mult, „atât prin amploarea obiectului său, cât și prin tehnica

²¹ „Propositum nostrae intentionis est veritatem quam fides Catholica profitetur, pro nostro modulo manifestare, errores eliminando contrarios”. *Contra Gentiles*, lib. 1 cap. 2 n. 2.

²² B. Davies, *Thomas Aquinas's Summa contra Gentiles. A guide and commentary*, Oxford University Press, 2016, 9.

²³ *Ibid.*, 10.

²⁴ Toma de Aquino, *Summa contra gentiles. Preludii*, op. cit., 8.

²⁵ J.P. Torrell, *Saint Thomas*, op. cit., 105.

argumentării, lucrarea evocă mediul parizian și face recurs la clientela de tip universitar”²⁶. Prin urmare, *Summa contra Gentiles* „are o ambiție atemporală”, ceea ce înseamnă că „ea se face pe sine folositoare pentru toate timpurile”, tinzând spre un „apostolat universal”²⁷.

Sub aspect metodologic, *Contra Gentiles* nu constituie o colecție de *quaestiones disputatae*, foarte apreciate în mediul universitar de la Paris, ci reprezintă un veritabil tratat teologic compus din patru cărți – *Dumnezeu, Creația, Providența și Mântuirea* –, fiecare dintre ele având minim o sută de capitole. Dacă, în primele trei cărți, metoda de abordare a problemelor metafizice și teologice este *inductivă*, pornind de la *natural* spre *supranatural*, în ultima carte, dezbaterea de idei implică în mod necesar actul de credință, fără de care adevărurile revelate analizate nu pot fi stabilite numai prin puterea rațiunii naturale. Așadar, există o mare diferență metodologică între *Summa contra Gentiles* și mai cunoscuta *Summa Theologiae*: prima pune în centru capacitatea cognitivă intrinsecă a intelectului uman de a-L cunoaște pe Dumnezeu plecând de la lumea materială creată (*calea ascendentă*), în timp ce *Summa Theologiae* este centrată pe Revelația pozitivă, în care se înrădăcinează cunoașterea adevărurilor divine (*calea descendentă*). Totuși, chiar și în *Summa Theologiae*, problema existenței lui Dumnezeu este analizată de sf. Toma pe tărâmul rațiunii naturale, prin recursul la *cele cinci căi*.

Vectorul metodologic principal al *Summei contra Gentiles* este afirmat, în mod explicit, chiar la începutul lucrării (I, 3, 2):

„În cele pe care le mărturisim despre Dumnezeu există două feluri de adevăr. Unele adevăruri despre Dumnezeu depășesc întreaga capacitate a rațiunii omenești — de pildă, că Dumnezeu este întreit și unul. Altele pot fi atinse și de rațiunea naturală, cum ar fi că Dumnezeu există, că Dumnezeu este unul și altele asemenea; pe acestea însăși filosofi le-au demonstrat prin argumentare, călăuziți de lumina naturală a rațiunii”²⁸.

Dintr-o altă optică, pentru sf. Toma, *existența* lui Dumnezeu nu este auto-evidentă, nefăcând parte din adevărurile pe care intelectul uman le poate cunoaște în mod nemijlocit și imediat. În mod cu totul contrar argumentului ontologic promovat de Anselm de Canterbury, *Doctor Angelicus* „a negat că odată ce este înțeleasă semnificația cuvântului *Dumnezeu* este imediat evident că Dumnezeu

²⁶ M.D. Chenu, *Toma d'Aquino, op. cit.*, 74.

²⁷ J.P. Torrell, *Saint Thomas, op. cit.*, 107

²⁸ „Est autem in his quae de Deo confitemur duplex veritatis modus. Quaedam namque vera sunt de Deo quae omnem facultatem humanae rationis excedunt, ut Deum esse trinum et unum. Quaedam vero sunt ad quae etiam ratio naturalis pertingere potest, sicut est Deum esse, Deum esse unum, et alia huiusmodi; quae etiam philosophi demonstrative de Deo probaverunt, ducti naturalis lumine rationis”. *Contra Gentiles*, lib. 1 cap. 3 n. 2.

există”²⁹. În consecință, cunoașterea inferențială a existenței lui Dumnezeu urmează procesul intelectual general descris în gnoseologia tomistă, astfel încât devine inevitabilă recurgerea la experiența senzitivă, la abstragerea *speciilor sensibile* din lucrurile materiale. „Ceea ce nu cade sub simțuri nu poate fi cunoscut de intelectul uman; <se cunoaște> doar în măsura în care lucrurile sensibile permit cunoașterea lor”³⁰, iar această cunoaștere intelectuală include și accesul la suprafața realităților transcendente. Cu alte cuvinte, *existența* lui Dumnezeu – ca și a celorlalte substanțe imateriale – „poate fi înțeleasă de noi prin *efectele* [substanțelor imateriale] în lucrurile materiale”³¹, pentru că, „deși Dumnezeu transcende toate lucrurile sensibile și simțurile înseși, *efectele* Lui, pe care se bazează demonstrația privind *existența* Lui, sunt totuși lucruri sensibile”³².

Dacă în primele trei Cărți ale *Summei contra Gentiles* se întâlnesc și pasaje biblice și texte ecleziastice, „ele sunt folosite doar *pentru ilustrarea și confirmarea concluziilor* la care s-a ajuns, niciodată ca premise de la care să pornească argumentarea”³³. Potrivit lui Toma, musulmanii și păgânii:

„nu împărtășesc cu noi autoritatea vreunei Scripturi prin care ar putea fi convinși, așa cum putem disputa cu evreii pe baza Vechiului Testament, iar cu ereticii pe baza Noului. Aceștia însă nu-l acceptă pe nici unul dintre ele. De aceea, trebuie să apelăm la rațiunea naturală, pe care toți sunt obligați să o accepte.”³⁴.

După considerațiile metodologice introductive și expunerea sumară a argumentelor privind existența lui Dumnezeu, cele 88 de capitole – dintr-un total de 102 – ale primei Cărți din *Summa contra Gentiles* încearcă să descrie atributele lui Dumnezeu și alte aspecte inerente naturii sale divine strict prin intermediul facultăților intelective și senzitive comune tuturor ființelor umane. Ele „investighează cât de departe pot fi expuse adevărurile credinței creștine pe baza principiilor disponibile necredincioșilor”³⁵, mizând pe raționamentul *analogic*, bazat pe „ceea ce e comun ființelor create și Ființei necreate, în virtutea comuniunii

²⁹ F.C. Copleston, *Aquinas*, Penguin Books, London 1991, 112.

³⁰ „Et ideo ea quae in sensu non cadunt, non possunt humano intellectui capi, nisi quatenus ex sensibilibus earum cognitio colligitur”. *Contra Gentiles*, lib. 1 cap. 3 n. 4.

³¹ „Substantiae immateriales intelligi possunt a nobis per suos effectus in rebus materialibus”. Toma de Aquino, *Summa Theologiae*, Ia, q. 88, a. 2, arg. 4.

³² „Etsi Deus sensibilia omnia et sensum excedat, eius tamen effectus, ex quibus demonstratio sumitur ad probandum Deum esse, sensibiles sunt”. *Contra Gentiles*, lib. 1 cap. 12 n. 9.

³³ A. Kenny, *Toma d'Aquino, op. cit.*, 21.

³⁴ „Mahumetistae et Pagani, non conveniunt nobiscum in auctoritate alicuius Scripturae, per quam possint convinci, sicut contra Iudaeos disputare possumus per vetus testamentum, contra haereticos per novum. Hi vero neutrum recipiunt. Unde necesse est ad naturalem rationem recurrere, cui omnes assentire coguntur”. *Contra Gentiles*, lib. 1 cap. 2 n. 4.

³⁵ F. Kerr, *Thomas Aquinas. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2009, 29.

reale, dar limitate care unește ființa finită cu cea infinită”³⁶. Acest tip de cunoaștere *analogică*, deși poate demonstra *existența lui Dumnezeu*, nu poate spune absolut nimic despre *esența sa*, care se află dincolo de puterile naturale ale intelectului uman:

„Astfel, atunci când intelectul uman înțelege substanța unui lucru — de pildă, a unei pietre sau a unui triunghi —, nimic din ceea ce este inteligibil în acel lucru nu depășește capacitatea rațiunii omenești. Lucrurile nu stau însă la fel în ceea ce-l privește pe Dumnezeu: intelectul uman nu poate ajunge, prin puterea sa naturală, la înțelegerea substanței divine.”³⁷.

Altfel spus, „în argumentele ce privesc *existența* lui Dumnezeu nu este necesar să asumăm *esența* divină ori *quidditatea* ca termen mediu al demonstrației”³⁸.

Calea rațională este adecvată și în combaterea erorilor referitoare la conținutul unor adevăruri de credință, în măsura în care acestea sunt de natură pur *rațională*. Acesta este un motiv în plus pentru sf. Toma „să coboare pe tărâmul rațiunii și să vorbească același limbaj: limbajul discursului filosofic despre «adevărul universului»”³⁹. Această caracteristică a teologiei naturale tomiste favorizează și întreținerea unor legături epistemice cu gândirea filosofică și științifică modernă, afectate profund de „revoluția copernicană din filosofie”, prin care s-a instituit un primat epistemologic al adecvării *obiectului* la intelectul uman. De asemenea, „contaminarea de cauzalism” a celor două constituie un oarecare atu pentru metoda *cauzală* adoptată de sf. Toma în *Summa contra Gentiles*: „explorarea proprietăților care pot fi atribuite primei cauze e modul lui Toma de a lămuri care sunt implicațiile doctrinei creației pe care o moștenise din tradiția biblico-patristică”⁴⁰.

În *The Metaphysics of Theism: Aquinas's Natural Theology*, N. Kretzmann împarte *Summa contra Gentiles* în trei părți (asimetrice):

1) primele nouă capitole, care formează o introducere generală în tematica lucrării;

³⁶ Nichols A., *Descoperindu-l pe Toma. O introducere în viața, opera și influența sa*, trad. Ș. Leoca, Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș 2007, 58.

³⁷ „Unde si intellectus humanus, alicuius rei substantiam comprehendit, puta lapidis vel trianguli, nullum intelligibilium illius rei facultatem humanae rationis excedet. Quod quidem nobis circa Deum non accidit. Nam ad substantiam ipsius capiendam intellectus humanus naturalis virtute pertingere non potest”. *Contra Gentiles*, lib. 1 cap. 3 n. 4.

³⁸ „In rationibus autem quibus demonstratur Deum esse, non oportet assumi pro medio divinam essentiam sive quidditatem”. *Contra Gentiles*, lib. 1 cap. 12 n. 8.

³⁹ R. A. Te Velde, “Natural Reason in the *Summa contra Gentiles*”, în: B. Davies (ed.), *Thomas Aquinas. Contemporary Philosophical Perspectives*, Oxford University Press 2022, 117-140, aici 124.

⁴⁰ F. Kerr, *Pe urmele lui Toma de Aquino*, trad. A. Moldovan, Sapientia, Iași 2013, 80.

2) capitolele X-XIII, dedicate problemei *existenței* lui Dumnezeu, ultimul incluzând sinteza celor *cinci căi* și câteva polemici cu Avicenna și Averroes;

3) capitolele XV-CII, ce au ca obiect problema naturii lui Dumnezeu⁴¹.

În afară de acestea, mai este menționat în mod separat capitolul XIV, care furnizează presupuzițiile majore utilizate pentru restul teologiei naturale tomiste dezvoltate în lucrare: incomensurabilitatea lui Dumnezeu *vs.* limitarea intelectului uman și cunoașterea *negativă* a Ființei Absolute. Fără îndoială, în mod similar cu critica tomistă a argumentului ontologic anselmian, faptul că anumite atribute divine pot fi decelate pe cale rațională nu e o dovadă că acestea ar fi prezente în Dumnezeu. Totuși, „ele pot orienta mintea noastră către adevărul ultim, supranatural al lui Dumnezeu, deși acesta depășește, desigur, modul nostru rațional de a gândi”⁴².

Cele două presupuziții metodologice interdependente din capitolul XIV sunt, de fapt, consecința limitării ontologice a intelectului uman, limitare ce derivă din condiția hilemorfică proprie ființelor umane. Dar chiar și așa, „Cel care urmează cu evlavie cele fără de sfârșit, chiar dacă nu va ajunge vreodată la capăt, înaintează totuși neîncetat, prin simplul fapt că înaintează”⁴³, în condițiile în care însăși intelectul posibil este predispus, prin înzestrarea de către Dumnezeu cu o „plasticitate” înăscută, la actualizări (potențial) infinite. Fără a-și submina propria asumție privind inexistența unei cunoașteri *a priori* a existenței lui Dumnezeu, sf. Toma se mărginește să constate că

„ceea ce este înăscut în noi nu e cunoștința însăși că Dumnezeu există, ci lumina naturală a rațiunii și principiile sale grație cărora vom putea să ne ridicăm până la Dumnezeu, cauza primă, plecând de la efectele sale”⁴⁴.

Într-un final, sf. Toma înclină spre ideea că cea mai eficientă cale în demersurile raționale de aprehendare a atributelor divine este calea *eliminativă* (*via remotionis*), împrumutând instrumentarul conceptual din gândirea apofatică a lui Dionisie Areopagitul, potrivit căreia, în esență, „descoperirile negative [despre Dumnezeu] conturează informații afirmative”⁴⁵.

⁴¹ N. Kretzmann, *The Metaphysics of Theism: Aquinas's Natural Theology in Summa Contra Gentiles* I, Clarendon Press, Oxford, 1997, 89.

⁴² T.-B. Palade, *Chemarea înțelepciunii. Introducere în teologia naturală a Sf. Toma de Aquino*, Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2011, 47.

⁴³ „Qui enim pie infinita prosequitur, etsi non contingat aliquando, semper tamen proficiet procedendo”, Ilarie, *De Trinitate II*, 10. Cf. *Contra Gentiles*, lib. 1 cap. 8 n. 3.

⁴⁴ É. Gilson, *Tomismul. Introducere în filozofia Sfântului Toma d'Aquino*, trad. A. Niță, Humanitas, București 2002, 73.

⁴⁵ N. Kretzmann, *The Metaphysics*, *op. cit.*, 92.